

Трибуна молодого ученого

УДК 343.112

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ДІЯННЯ НЕОСУДНИХ ОСІБ У СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Артеменко О. С.

Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна

Статтю присвячено дослідженню специфічних рис розгляду справ про суспільно небезпечні діяння неосудних осіб у суді першої інстанції, визначенню особливостей доказування по даній категорії справ на цій стадії, розгляду особливостей провадження в суді у справах про застосування примусових заходів медичного характеру.

Ключові слова: примусові заходи медичного характеру, неосудна особа, суд першої інстанції, доказування.

Однією з актуальних проблем кримінального судочинства є питання досудового розслідування у справах про суспільно небезпечні діяння осіб, визнаних неосудними, а також судового розгляду таких справ. У справах цієї категорії компетентні правоохоронні органи, суд зобов'язані провести швидке, повне, об'єктивне та всебічне дослідження всіх обставин, звернувши особливу увагу на забезпечення охорони прав і законних інтересів осіб, які скоїли такі діяння. У силу свого психічного стану ці особи позбавлені можливості подбати про це.

Слід зазначити, що питання, пов'язані з діяннями неосудних, є предметом вивчення спеціалістів різних галузей знань (кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, судової психіатрії тощо). Рішення багатьох з цих питань вимагає комплексного підходу. Так, окремі аспекти питань, пов'язаних із кримінальним судочинством у справах про діяння, скоєні неосудними, і про застосування до них примусових заходів медичного характеру розглядалися такими вченими як Віцин С. Є., Галаган О. І., Дергай Б. І., Елькінд П. С., Зеліксон Е. С., Овчиннікова А. П., Портнов В. П., Протченко Б. А. та іншими. У їх дослідженнях основну увагу приділено загальним положенням, що стосуються розслідування та судового розгляду у справах про діяння осіб, визнаних неосудними. Тому цілий ряд важливих теоретичних і практичних положень, пов'язаних із судовим розглядом справ про суспільно небезпечні діяння неосудних осіб, у достатній мірі не досліджені і отримують різне різночитання в теорії кримінального процесу і в практиці. Зокрема, не отримало достатнього дослідження питання про особливості доказування у таких справах у суді першої інстанції.

Все вищевикладене зумовило доцільність обрання теми наукової статті та актуальність її дослідження. Автор, не претендуючи на вичерпне висвітлення всього комплексу питань цієї великої теми, зупиняється на тих, які представляються йому найбільш актуальними в теоретичному та практичному відношенні.

Стаття має на меті дослідити специфічні риси розгляду справ про суспільно небезпечні діяння неосудних осіб у суді першої інстанції, визначити особливості доказування по даній категорії справ на цій стадії з тим, щоб з урахуванням певних прогалин в теоретичній розробці проблеми та прогалин кримінально-процесуального законодавства розробити та обґрунтувати рекомендації щодо вдосконалення діяльності суду із розгляду даної категорії діянь.

Розгляд у суді справ про застосування примусових заходів медичного характеру пов'язаний з певними складностями, головною причиною яких є недостатня урегульованість провадження справ даної категорії у чинному законодавстві, оскільки воно не враховує повною мірою особливості справ про діяння неосудних чи недієздатних осіб, внаслідок чого не забезпечує реальних гарантій захисту їх інтересів.

На відміну від досудового слідства, яке має здійснюватися за загальними правилами (з дотриманням низки додаткових гарантій захисту психічно хворих осіб) і відхилятися від нормального ходу розслідування тільки після його закінчення, провадження в суді першої інстанції має особливий характер з моменту надходження справи про застосування примусових заходів медичного характеру до суду [1, с. 197].

Характерною рисою даного виду судового процесу є неможливість його завершення винесенням вироку і застосуванням до особи заходів кримінальної відповідальності. У разі визнання особи неосудною питання про відповідальність може бути вирішено тільки негативно. Разом з тим у цьому процесі підлягає вирішенню питання про застосування примусових заходів медичного характеру, які не являють собою форму реалізації кримінальної відповідальності, але є заходами державного примусу, що істотно зачіпають права особи. Це вимагає суворого дотримання прав людини в кримінальному судочинстві [2, с. 107].

У кримінально-процесуальному кодексі (КПК) України третій розділ повністю присвячений провадженню справ у суді першої інстанції. Але у цьому розділі закріплений загальний порядок такого провадження. У той же час судовому провадженню в справах про застосування примусових заходів медичного характеру присвячено всього три статті кодексу, які містяться у шостому розділі КПК України «Застосування примусових заходів медичного характеру» (ст.ст. 419-421).

Згідно зі ст. 419 КПК України справи, що надійшли до суду від прокурора в порядку, передбаченому статтею 418 зазначеного кодексу, суддя, якщо погодиться з постановою слідчого, вносить безпосередньо в судові засідання. Розгляд зазначених справ провадиться у відкритому судовому засіданні з обов'язковою участю прокурора та захисника за правилами, передбаченими главами 25 і 26 КПК України.

Участь особи, щодо якої розглядається справа, не є обов'язковою і може мати місце лише в тому разі, якщо цьому не перешкоджає характер її захворювання.

В судовому засіданні допитуються свідки та перевіряються докази, що доводять або спростовують вчинення даною особою суспільно небезпечного діяння, а також перевіряються інші обставини, які мають істотне значення для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру. В необхідних випадках в судові засідання викликається експерт.

Якщо особа, щодо якої розглядається справа, викликана в судове засідання, суд вислухає її пояснення, а потім висновок експерта. Після закінчення судового слідства висловлює свою думку прокурор, потім захисник.

Оскільки КПК України детально не закріплює порядок провадження у справах про суспільно небезпечні діяння осіб, визнаних неосудними, у суді першої інстанції, Пленум Верховного Суду України у своїй постанові надав певні роз'яснення [3].

Отже, внесення в судове засідання справи, яка надійшла до суду від прокурора в порядку, передбаченому ст. 418 КПК України, має оформлятися згідно зі ст. 419 КПК України відповідною постановою судді, – якщо він погодиться з постановою слідчого. У разі незгоди внаслідок допущення під час досудового слідства таких порушень вимог КПК України, без усунення яких справа не може бути призначена до судового розгляду, суддя своєю постановою відповідно до ст. 246 КПК України направляє справу на додаткове розслідування. Зазначені питання розглядаються суддею одноособово з обов'язковою участю прокурора і з повідомленням захисника. При цьому в разі потреби ведеться протокол судового засідання.

У постанові про внесення в судове засідання справи про застосування примусових заходів медичного характеру суддя зобов'язаний вирішити питання, що стосуються підготовки справи до судового розгляду, зокрема про:

- 1) день і місце слухання справи в судовому засіданні;
- 2) необхідність її розгляду в закритому чи відкритому судовому засіданні;
- 3) вручення особі, якщо цьому не перешкоджає характер її захворювання, або її представнику (законному представнику чи захиснику) копії постанови слідчого;
- 4) виклик у судове засідання прокурора і захисника;
- 5) список осіб, які підлягають виклику й допиту в судовому засіданні;
- 6) витребування додаткових доказів;
- 7) можливість участі в судовому засіданні особи, щодо якої розглядається справа (запит суду до лікарсько-консультативної комісії щодо спроможності особи перебувати в судовому засіданні);
- 8) необхідність виклику в судове засідання експерта.

Суди повинні забезпечувати участь у судовому засіданні захисника та особи, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру (за винятком випадків, коли цьому перешкоджає характер її захворювання), або ж отримувати письмову відмову в разі її небажання бути присутньою. Така вимога впливає із норм деяких законодавчих актів, зокрема ст. 419 КПК України, ст.ст. 3, 25 Закону «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р., а також п. 5 принципу 18 додатка до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 18 лютого 1992 р. № 46/119 «Захист осіб із психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги», якими передбачено, що пацієнт і його представник мають право бути присутніми на будь-якому слуханні, брати в ньому участь та бути вислуханими.

Особі, щодо якої порушується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, необхідно вручати копію постанови слідчого та роз'яснювати процесуальні права, передбачені ст. 263 КПК, виходячи з принципу презумпції психічного здоров'я людини. У разі участі особи в судовому засіданні при розгляді

справи суду належить опитувати її про обставини вчинення суспільно небезпечного діяння та давати відповідну оцінку цим показанням з урахуванням інших зібраних у справі доказів.

У деяких випадках вважаємо доцільним, щоб суди висновки судово-психіатричних експертиз у справах про застосування примусових заходів медичного характеру заслуховували в закритих судових засіданнях, оскільки відомості про стан психічного здоров'я особи і надання психіатричної допомоги вважаються конфіденційними (їх передання без згоди цієї особи можливе лише при провадженні дізнання, досудового слідства або судового розгляду і тільки за письмовим запитом особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора та суду).

Судам належить суворо додержувати вимоги ст. 419 КПК про обов'язкову участь прокурора і захисника в судовому засіданні у справах про застосування примусових заходів медичного характеру. Необхідно наголосити, що під час провадження у справах зазначеної категорії основною метою захисника є сприяння виявленню всіх обставин, що відображають права й інтереси неосудних осіб, оскільки обвинувачення як такого у таких справах не існує.

Відповідно до ст. 420 КПК заслухавши думку прокурора і захисника, суд виходить у нарадчу кімнату для винесення ухвали, де вирішує такі питання:

1) чи мало місце суспільно небезпечне діяння, з приводу якого порушена справа;

2) чи вчинено це діяння особою, щодо якої розглядається справа;

3) чи вчинила особа зазначене діяння в стані неосудності або обмеженої осудності, чи захворіла вона після вчинення злочину на психічну хворобу, яка виключає застосування покарання;

4) чи слід застосувати до цієї особи заходи медичного характеру і якщо слід, то які саме.

В кримінально-процесуальній літературі існує думка, що під час підготовчих дій у справах зазначеної категорії суд повинен з'ясувати наступні питання:

1) чи підсудна справа цьому суду;

2) чи проводилося досудове слідство у справі;

3) чи скоєний злочин особою у стані неосудності або особою, яка захворіла на психічну хворобу після скоєння злочину;

4) чи немає обставин для закриття або зупинення провадження у справі;

5) чи дійсно особа, щодо якої йде провадження про призначення примусових заходів медичного характеру, має психічні недоліки, якими доказами був встановлений цей факт;

6) чи проводилася судово-психіатрична експертиза (амбулаторна або стаціонарна);

7) чи своєчасно був допущений до справи захисник, чи брав він участь при проведенні слідчих дій із підзахисним;

8) чи допущені до справи законні представники, чи була можливість гарантувати реалізацію їхніх прав;

9) чи було своєчасно та правильно проведено ознайомлення із матеріалами кримінальної справи;

- 10) якщо були заявлені клопотання, чи правильно вони вирішені;
- 11) чи було вручено копії постанови про застосування примусових заходів медичного характеру захиснику, законному представникові та особі, щодо якої здійснюється провадження;
- 12) чи правильно складено постанову про направлення справи до суду для застосування примусових заходів медичного характеру [4, с. 147-148].

Вважаємо, що наведений перелік питань більш повно відображає специфіку провадження у справах про злочинні діяння неосудних осіб у суді першої інстанції.

Успіх судового розгляду справ про застосування примусових заходів медичного характеру значною мірою залежить від правильності порядку дослідження доказів. Якщо в судовому розгляді бере участь особа, щодо якої порушена справа, то доцільно спочатку вислухати її пояснення по справі. Це дозволить зробити висновок, як ця особа може брати участь у судовому розгляді і здійснювати захист своїх прав та інтересів. Допит особи розглядуваної категорії буде проведено успішно, якщо суд буде знати і вміло використовувати особливості психічного складу допитуваного. Важливо встановити психологічний контакт з такою особою. Тон допиту психічних хворих має бути спокійним. Ні в якому разі не повинні мати місця емоційна напруга, окрики, намагання звинуватити цю особу в непослідовності. При вмілому веденні допиту показання таких осіб багато в чому допоможуть установити обставини справи. У цьому зв'язку вбачається правильною точка зору Елькінд П. С., на думку якої відмову від використання пояснення душевно хворих осіб як джерела доказів не можна вважати правильною [5, с. 66].

Не менш важливим є допит потерпілої особи та усіх внесених до списку осіб, які підлягають виклику до суду як свідки. Як найбільш поширений вид доказів показання свідків можуть охопити різний спектр питань. У судовому розгляді справ про застосування примусових заходів медичного характеру за допомогою показань свідків можна встановити не тільки обставини, що характеризують подію суспільно небезпечного діяння і вчинення останнього саме даною особою, але й обставини, що вказують на психічний стан цієї особи під час і після вчинення діяння. Щоб мати повну уяву про психічний стан особи, доцільно допитати в судовому засіданні знайомих, товаришів по службі, лікаря-психіатра, якщо особа зверталась раніше за наданням їй психіатричної допомоги. Свідчення цих осіб багато в чому можуть сприяти встановленню обставин, необхідних для правильного вирішення справи.

У встановленні обставин, що мають значення для вирішення справи про застосування примусового заходу медичного характеру, суттєве значення має оцінка висновку експерта. При цьому слід перевірити: чи має він відповідну спеціальну освіту і досвід роботи; чи не вийшов він за межі своєї компетенції; чи дотримувалися процесуальні норми під час призначення і проведення експертизи; наскільки науково обгрунтовано висновок і чи відповідає він матеріалам справи; чи повно і всебічно проведено експертне дослідження. Часто мають місце випадки, коли перед експертами ставиться питання про неосудність особи. При цьому залишають поза увагою, що висновок про неосудність знаходиться за межами компетенції експерта-психіатра [2, с. 120].

Таким чином, суд, прокурор і захисник повинні вжити всіх заходів для того, щоб в процесі судового слідства були встановлені всі психопатологічні та пато психологічні особливості особистості підсудного. Залежно від поставленого діагнозу необхідна присутність психолога чи психіатра, які зможуть не тільки обґрунтувати наявність психічних аномалій, але показати їх глибину і течію, розкрити особливості прояву, дати розгорнуту психопатологічну характеристику підсудного [6, с. 368].

У справах про застосування примусових заходів медичного характеру не проводяться судові дебати. Після закінчення судового слідства суд заслуховує прокурора і захисника з питань, що підлягають вирішенню в судовому засіданні.

Відповідно до ст. 421 КПК суд по розглядуваній категорії справ може винести одну з названих нижче ухвал, а суддя – постанову:

- 1) про звільнення особи від кримінальної відповідальності і про застосування примусового заходу медичного характеру;
- 2) про звільнення особи від покарання і про застосування примусового заходу медичного характеру;
- 3) про повернення справи для проведення додаткового розслідування і подальшого направлення справи в загальному порядку;
- 4) про закриття справи, якщо особа за характером і ступенем небезпечності вчиненого діяння та за своїм психічним станом не є небезпечною для суспільства і самої себе, а також якщо існують обставини, передбачені ст. 6 КПК України.

Ми погоджуємося із Шаренко С. Л., що постанову (ухвалу) суду можна вважати законною і обґрунтованою, якщо вона втілена у встановлену законом процесуальну форму, містить усі необхідні реквізити, ухвалена суддею, який не підлягає відводу по даній кримінальній справі. Отже, під законністю постанови слід розуміти дотримання кримінально-процесуальних законів при розслідуванні, розгляді справи та при винесенні постанови (ухвали), а також правильне застосування кримінального та інших законів при вирішенні питання про кваліфікацію злочину, відшкодування збитків, спричинених злочином, про необхідність застосування примусових заходів медичного характеру, а також про вид цих засобів.

Під обґрунтованістю постанови (ухвали) треба розуміти вирішення всіх питань, передбачених ст. 420 КПК, про які йшлося раніше. Таким чином, обґрунтованість постанови (ухвали) суду в справах розглядуваної категорії – це така її властивість, при якій висновок суду про подію злочину, про винність чи невинність особи у вчиненні злочину, при визначенні необхідності застосування примусових заходів медичного характеру, а також вирішенні всіх інших питань, пов'язаних з розглядом кримінальної справи, з вірогідністю впливають з повноти зібраних доказів, досліджених судом у процесі судового розгляду [2, с. 129-130].

Таким чином, постанова (ухвала) суду – важливе процесуальне рішення суду першої інстанції, результат усієї попередньої до винесення постанови діяльності, процесу доказування, акт правосуддя. І саме цей процесуальний акт є відображенням ставлення держави до тих чи інших протизаконних дій неосудних осіб та до самих неосудних осіб, які їх вчинили, дається від імені держави правова і моральна оцінка суспільно-небезпечним діянням та особи підсудного.

Список літератури

1. Якимович Ю. К. Уголовное судопроизводство: система производств и стадий / Ю. К. Якимович // Актуальные вопросы правооказания в период совершенствования соц.общества. – Томск, 1989. – С. 197-198.
2. Шаренко С. Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С. Л. Шаренко. – Харків, 1999. – 175 с.
3. Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 р. № 7 [Електронний ресурс] // Інформаційний сервер Верховного суду України. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/57FFD7A0A934BD56C32570310031F59B?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=57FFD7A0A934BD56C32570310031F59B>
4. Гасанова В. Производство о применении принудительных мер медицинского характера: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. Ш. Гасанова. – Нижний Новгород, 2006. – 228 с.
5. Элькин П. С. Расследование и судебное рассмотрение дел о невменяемых / П. С. Элькин. – М.: Госюриздат, 1952. – 110 с.
6. Татьяна Л. Г. Процессуальные проблемы производства по уголовным делам с участием лиц, имеющих психические недостатки (вопросы теории и практики): дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09 / Л. Г. Татьяна. – Ижевск, 2003. – 560 с.

Артеменко А. С. Особенности доказывания по делам о деяниях невменяемых лиц в суде первой инстанции / А. С. Артеменко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2010. – Т. 24 (63). № 1. 2011. – С. 218-224.

Статья посвящена исследованию специфических черт рассмотрения дел об общественно опасных деяниях невменяемых лиц в суде первой инстанции, определению особенностей доказывания по данной категории дел на этой стадии, рассмотрению особенностей производства в суде по делам о применении принудительных мер медицинского характера.

Ключевые слова: принудительные меры медицинского характера, невменяемый, суд первой инстанции, доказывание.

Artemenko O. Features of proof in cases of acts of insane people in the court of first instance / O. Artemenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2011. – Vol. 24 (63). № 1. 2011. – P. 218-224.

The article investigates the specific features of cases of socially dangerous acts insane persons in the court of first instance, to determine peculiarities of proof on these cases at this stage, considering the features of proceedings in court in cases involving the use of coercive measures of medical nature.

Keywords: compulsory medical measures, a person without condemnation, the trial court, evidence.

Поступила в редакцию 10.05.2011 г.